

BEVRIJDING

Dagboek 1981-1987

Eerste druk november 2025

© Copyright 2025 ERVEN J.J. VOSKUIL EN UITGEVERIJ VAN
OORSCHOT, AMSTERDAM

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of open-
baar gemaakt, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schrift-
telijke toestemming van de uitgever.

J.J. Voskuil

Bevrijding

DAGBOEK deel 6

1981-1987

Uitgeverij Van Oorscot
Amsterdam

Bezorgd door Thomas van Grafhorst, Detlev van Heest en
Mirjam Lucassen.

1981

donderdag 1 januari. Bert belt op om ons een gelukkig nieuwjaar te wensen. Hij haast zich eraan toe te voegen dat hij al vaker gebeld heeft, ook op de verjaardag van L., maar geen gehoor kreeg. Sinds onze expeditie in mei van het vorig jaar naar het graf van vader en moeder – omdat Jan wil dat vaders naam ook op de steen komt en ik vond dat we dan eerst met de trein en te voet een soort bedevaart moesten houden – zoekt hij toenadering.* Het moet frustrerend zijn een oudere broer te hebben die nooit enige belangstelling toont en ook niet heeft, als je zo familieziek bent. Hij denkt dan dat ik hem niet mag. Daar vergist hij zich in. Ik heb alleen een uitgesproken hekel aan Karin. Als hij een aardige vrouw zou hebben gehad, zou ik er geen been in zien hem van tijd tot tijd te ontmoeten.

vrijdag 2 januari. Ik waarschuw L. dat ze de theepot scheef op het lichtje zet. Ze wordt daar heel boos om. Alsof ze geen theepot op een lichtje zou kunnen zetten! Waar bemoei ik me mee. En dat terwijl ze net in zo'n goed humeur was. Zelfs de gewone dingen van de huisvrouw kan ik beter – ze heeft de pot eerst recht gezet, maar zet hem weer scheef om te onderstrepen dat die pot scheef hoort als zij hem scheef zet. Ik kan toch wel weten hoe onzeker haar dat maakt! Altijd gecorrigeerd te worden! Alsof het er iets toe doet dat zo'n pot scheef op het lichtje staat. Zo'n pot kan best scheef op het lichtje staan. Zij weet heel goed

* Zie *De bodem van het bestaan*, p. 403-404 (maandag 11 februari 1980) en de voetnoot op p. 404.

hoe ze een pot op een lichtje moet zetten. Ik moet heus niet denken dat ik dat ook al beter kan, zoals ik van alles vind dat ik het beter kan. Dat kan ik me op mijn Bureau veroorloven, maar hier in huis kan ik dat niet! Hier in huis is zij toevallig degene die die dingen beter kan. Als zij de theepot op het lichtje zet dan staat hij daar goed, ook als hij scheef staat. En ik moet dan maar eens afleren om alles zo precies te willen hebben. Als ik alles zo precies wil hebben dan moet ik de huishouding maar doen. Enzovoort.

We gaan naar moeder. Het regent en het waait. Een grauwe, egale lucht boven natte straten met grote plassen en mensen die zich voorthaasten om weer ergens onder dak te komen. Moeder zit voor zich uit te kijken, half afgewend van de vrouw die naast haar zit, alsof ze haar niet wil zien. We nemen haar mee naar boven. In de zaal zitten een twintigtal oude vrouwen op rijen. Voor het front staat een microfoon. Er gaat gezongen worden. We gaan met zijn drieën aan een tafeltje achter de vrouwen zitten. Door een luidspreker klinken Amsterdamse liedjes, aan elkaar gepraat door een Amsterdammer, om in de stemming te komen. Amsterdammers hebben zelfs in Den Haag de naam dat ze geinig zijn. Een maatschappelijk werkster in een jurk met grote paarse en rode bloemen plaatst zich achter de microfoon en begint te zingen. *Waar de blanke top der duinen, In het groene dal in het stille dal, Piet Hein*, allemaal liedjes die ook wij nog op de lagere school geleerd hebben, een teken dat wij al vrij dicht bij onze eindbestemming zitten. De oude vrouwen zingen of neuriën mee, moeder ook, al kent ze lang niet alle woorden meer. Er is één man, de man met de trillende handen. Hij heeft een stompje sigaar in zijn mond en zingt dus niet. En Kroon, die aan de kant van de zaal met zijn rug naar iedereen toe zit, zingt ook niet. Terwijl we zingen, komen nog wat nieuwe groepjes met hun verpleegsters binnen en schuiven bij. Het laatste groepje is het beste. Ze zingen al als ze door de klapdeur komen. Een paar van hen wiegen in de heupen en zwaaien met hun armen de maat, waardoor ze iets swingends krijgen. Een vrouw

wordt naar voren gehaald voor een solo, een lied waarvan ze nog maar enkele woorden kent, en de Jordaner, die meneer Kraak genoemd wordt, zingt zijn lied met een stem als een klok, tot hij een hoestbui krijgt. We krijgen een kop thee en een appel-flap. De appelflappen worden door Kraak rondgebracht, waarbij hij de helft van de vrouwen eenvoudig vergeet. Niettemin een mooie middag.*

Als we moeder hebben teruggebracht, rijden we met de tram naar de stad. We lopen in de regen over het drukke Spui en het doodstille Binnenhof naar De Posthoorn. De Posthoorn bestaat 10 jaar, maar eigenlijk 35 jaar.** Het is er stampvol. De mooiste stoelen, middenin naast de pilaar, worden juist ontruimd. In het rumoer lopen de eigenaar en zijn vrouw*** rond, drukken handen en brengen bladen met gratis snacks. De pianist in de hoek speelt oude wijsjes, die in flarden door het geroezemoes heendringen. Er hangt een dichte rook. Ik kijk vergenoegd naar al die Haagse hoofden, het ene nog rechtser en onsympathieker dan het andere, en allemaal zonder een spoor van enig innerlijk leven, maar wel precies zoals het moet. We drinken een borrel en nog een borrel en krijgen dan allebei van de ober een fles sekt toegeschoven. Omdat alle andere echtparen maar één fles krijgen, zien we daarin een teken dat wij er zelfs dubbel bij horen. We drinken een glas bier, eten nog een portie bitterballen en verlaten het feest voor het minder wordt, want zo moet het ook.

zaterdag 3 januari. Slecht weer. Veel wind met harde slagregens. 's Ochtends zijn we thuis. Ik maak een samenvatting van een artikel van Vovelle.**** Hoe langer ik met die man bezig ben, hoe

* Vergelijk *De moeder van Nicolien*, p. 175 (vrijdag 1 januari 1982) en *En ook weemoedigheid*, p. 793-794, waar Voskuil dit bezoek een jaar later laat plaatsvinden.

** Bodega De Posthoorn, Lange Voorhout 39a, van 1945 c.q. 1946 tot 1971 Bodega J.C. Knijnenburg.

*** Hans Meeuwisse en zijn echtgenote Wil.

**** Zie *De bodem van het bestaan*, p. 581 (maandag 29 december 1980) en de voetnoot aldaar.

meer ik ervan overtuigd raak dat hij niet kan denken. 's Middags, als het even droog is, doen we boodschappen in de Haarlemmerstraat.* We lopen langs Koos.** De bamboegordijnen zijn opgetrokken. Haar ramen zijn vuil en kaal. Een eind van het raam af staat een ficus. Op een kast brandt een lampje. We kopen twee flessen lampolie bij Aladdin en zes flessen wijn bij de Kom-in.*** Later op de middag belt L. Bert op om te vragen of hij thuis is. Hij is thuis. We gaan er na het eten naar toe. Aan de overkant van de Nieuwezijds Voorburgwal is het trottoir afgezet voor een bouwwerk. Er staan kranen en auto's omheen. Je vraagt je af wanneer er eindelijk eens rust zal zijn in de binnenstad.

Bert heeft een blauw lakens jasje aan. Hij ziet er goed doorvoed uit. De glaasjes staan klaar. De koffie is gezet. Op de plaats van onze Hokusai heeft hij nu een kleine achttiende-eeuwse gravure gehangen: drie dezelfde mannetjes met een passer, telkens wat kleiner. De gordijnen voor het rechterraam zijn open. Ik kijk naar de verlichte achterkanten van de huizen aan de Jozef Israëlskade.**** Hij heeft de muren gesausd en wil weten wat we ervan vinden. Ziet er knap uit. Wit met een beetje groen erdoor? Inderdaad. Keurig! Niets op aan te merken. Plafond ook gedaan? Nee, dat heeft de Woningbouwvereniging verzorgd.***** Evengoed in de puntjes! En de mat? Ik had al gedacht, dat de mat nieuw was, mooie donkerrode rieten mat. Twee kleine Genemuiden tegels voor onder de stoelen, ook nieuw. De gebeitste platen board die als zeil dienen vind ik trouwens ook heel mooi. Ze hebben vlammen gekregen, als oude plavuizen. Nee, dat zijn

* Vergelijk *En ook weemoedigheid*, p. 405-410.

** Koos Schell woonde in de Haarlemmerstraat op nr. 141-eenhoog.

*** Aladdinhuys, Haarlemmerdijk 70. Kom-in Supermarkt, Haarlemmerstraat 56.

**** Bert Weijde woonde aan de Penseelstraat 1-vierhoog.

***** Coöperatieve Woningbouwvereniging Rochdale. De uit 1923 stammende woningen van Rochdale aan de Penseelstraat waren in de periode 1972 tot 1974 gerenoveerd.

vlekken, kots van de katten, een glas bier dat is omgevallen, allerlei vlekken. Ik buig naar voren en kijk er van dichtbij naar. Heel bevredigend, zo'n verleden. Vindt hij ook. Eigenlijk zou je die vlekken in kaart moeten brengen, klein systeem van maken, zodat de geschiedenis vastligt. Heeft hij niet aan gedacht, maar het spreekt hem wel aan, al denkt hij niet dat hij er nog aan zal beginnen. We krijgen in het klaarstaande glaasje de pruimenjenever die we voor hem uit Frankrijk hebben meegebracht. Lekere, zachte jenever. L. vindt hem beter dan de pruimenjenever die we van Henny en Elizabeth hebben gehad, minder rauw. Ik zou dat zo niet durven zeggen, maar het is mogelijk.

We praten wat heen en weer. Hij vertelt wat hij op de avond van de Tweede Kerstdag en op Oudejaarsavond bij zijn vader en Hans heeft gegeten, wij dat we gewandeld hebben. Hij is ook nog door Emile opgebeld. Of hij meteen wilde komen. Emile zat in nood en op Kerstavond was hij ook al geweest, helemaal in de war omdat zijn moeder het huis uit was. Wij hebben Loe die avond gehad. Ook geen succes. Hoe is het nu met Emile? Weet hij niet. Misschien is hij wel dood, maar hij heeft geen zin om op te bellen, want als hij niet dood is dan haalt hij hem maar aan, en hij wil die jongen liever kwijt. Hij heeft hem nog aan Ellie te danken. Die was met hem begaan omdat hij behalve zijn moeder niemand had, en nu heeft hij dan Bert, één keer per maand, zogenaamd om zijn piano te stemmen, een bezoek dat nog betaald moet worden ook.

Cato komt binnen. We praten over de katten. Cato wordt oud. Zwart is ook al zestien. Zestien? Ja, ongeveer. Hoe oud hij precies is, is iedere keer onderwerp van gesprek. Hij werd geboren toen Bert op Jonas paste. Maar wanneer paste Bert op Jonas? We praten daarover zonder eruit te komen. Boven ons hoofd slaat plotseling met veel geweld een hagelbui op het dak. Een bliksemflits boven de daken. Een donderslag. We zitten droog, maar niet helemaal behaaglijk. Bij dit weer krijgt de klei-

* In augustus 1966. Zie *Martelaarschap*, p. 49-53 (zondag 28 augustus 1966).

ne oliekachel zo'n zolderruimte niet warm. Ik bekijk de schriften waarin Bert dagboek schrijft, hard gemarmerde kaft, linnen rug – mooie schriften, al heb ik persoonlijk een lichte voorkeur voor een slappe omslag. Dat het bijvoorbeeld een nadeel is dat je aan de buitenkant niet kunt zien met welk deel je te maken hebt, is hij met me eens. Met welk deel hij bezig is, kan hij overigens niet zeggen want hij werkt met reeksen van ongelijke lengte, afhankelijk van de perioden waarin hij zijn leven heeft ingedeeld. Zo'n periode wordt afgesloten, een nieuwe wordt begonnen. Dat is iets wat ik niet ken, nauwelijks ken. Ik schrijf, of ik schrijf niet. Iets anders is dat er wel telkens veranderingen in aanpak, zienswijze, plaatsvinden, maar waarschijnlijk zijn die zo klein, dat een buitenstaander ze niet eens zou opmerken. Hij leest een aantal bezoeken aan en met zijn vader voor waarin sprake is van zijn pogingen toe te treden tot de vrijmetselarij. Ze liggen op tafel klaar, met papiertjes erbij. Er is een opvallend verschil met zoals hij vroeger schreef. Het lijkt wat op mijn dagboek: een karakteristiek van een gesprek met soms nog een uitsmijter, alsof er een lezer is. Dat is hij zich bewust, ligt ook wel aan het onderwerp. Tussen deze mensen is er werkelijk niets waarin hij kan falen. Niettemin. We praten wat over het schrijven van zo'n dagboek. Waarom je iets opschrijft en waarom het je weer verveelt. Hij heeft een tijdlang dagboek over zijn katten gehouden en over dingen als de eerste mug in februari. Ging vervelen. Merkwaardig is wel dat van zoiets een grote kracht kan uitgaan als je het bij een ander leest. Is hij met me eens. Dat zou kunnen betekenen dat die verveling een gebrek aan zelfvertrouwen is, hoewel – plichtmatig dagboek bijhouden leidt tot niets. Je moet in jezelf geloven én jezelf dwingen – iets daar tussenin. Ik vraag of hij ook blij is als er een dag niets gebeurd is, de pest in heeft als er iets is dat moet worden opgeschreven. Heeft hij ook. Natuurlijk, zegt hij. Het kan zo sterk zijn dat je contacten gaat vermijden, zeg ik. Zo min mogelijk doen, dan is er ook geen gedonder.

Zo praten we door. Het bevredigt me maar half. Ik ben moe en kan mijn gedachten niet goed ordenen. Ik breng het gesprek

op Amnesty. Bert denkt dat hij over die mensen niet zou kunnen schrijven, omdat ze uit idealisme handelen. Lijkt me geen belemmering. Misschien zou ik even plat liggen, maar dan zou ik toch al gauw hun idealisme gaan toetsen aan hun werkelijke drijfveren. Juist gaan toetsen! Geen groter gevaar voor je ziele-rust dan onbaatzuchtige idealisten.

We stappen op. Bij de deur zegt hij fluisterend dat hij ons niet wegbrengt. Als ik onder aan de trap omhooggroep, groet hij niet meer. Vreemd. Tot L. me fluisterend duidelijk maakt dat hij om de burens denkt. Half twaalf. De kamers van de burens zijn nog verlicht, zoals zoveel andere kamers langs de kade, maar daarom kun je toch wel om ze denken natuurlijk. Eigenlijk heel aardig zelfs.

zondag 4 januari. Wanneer ik met de afwas bezig ben, komt L. half aangekleed uit de slaapkamer vragen of ik het weerbericht gehoord heb. ‘En? Wat zeggen ze?’*

‘Hagel-, sneeuwbuien.’

‘En de temperatuur?’

‘Vijf.’

‘Had je nog willen wandelen?’

‘Ja, ik wou wel wandelen ja.’

‘Heb je ook een plan?’

‘Ik had gedacht naar Zandvoort, door Duin en Kruidberg.’

‘En ik had gedacht door de Kennemerduinen en dan door Duin en Kruidberg,’ zegt ze.

‘Dat is ook goed.’

‘Maar je wilt liever naar Zandvoort?’

‘Nee, het is beter.’

‘Zo wil ik het niet,’ zegt ze geprikkeld. ‘Je geeft veel te gauw toe. Ik wil dat je eerst nadenkt en dan zeg je maar wat je het liefste doet.’ Ze loopt terug naar de slaapkamer.

Ik hoef niet na te denken. Als L. een plan heeft, is het het beste om het meteen over te nemen. Het is al fout dat ik met een

* Vergelijk *En ook weemoedigheid*, p. 411-415.

eigen plan ben gekomen en niet heb afgewacht. Maar dat is niet meer ongedaan te maken.

‘En?’ roept ze uit de slaapkamer.

‘Ik ga liever door de Kennemerduinen,’ roep ik terug.

‘Waarom dan?’

‘Omdat dat minder strand is.’

‘Maar waarom zei je dan eerst dat je naar Zandvoort wou?’

‘Omdat ik er niet goed over had nagedacht.’ Het geschreeuw over de gang irriteert me. Zo ’s ochtends vroeg praat ik al niet graag – hard praten vind ik heel vervelend.

Het lijkt of ze dat voelt. ‘En heb je er nu dan wel over nagedacht?’ roept ze.

‘Ja.’

‘Want ik wil ook best eerst door Duin en Kruidberg.’

Ik geef geen antwoord, bepaal mijn aandacht bij het drogen van de vaat. Zo kunnen we nog wel een tijdje doorgaan, maar aan mij zal het niet liggen.

‘Zeiden ze nog iets over de wind?’ roept ze.

‘Zeven,’ roep ik terug, zo zuinig mogelijk.

‘En waar vandaan?’

‘Noordwest.’

Ze komt de gang weer op. ‘Ik vind dat je niet goed antwoordt! Ik moet het eruit trekken! Is er iets!’

‘Er is niets,’ zeg ik.

‘Waarom zeg je dan niet uit jezelf wat voor weer het is? Waarom moet ik daarom vragen?’

‘Ik had het alweer vergeten,’ zeg ik naar waarheid. ‘Je hoort zoiets en je bent het meteen weer vergeten. Het is nog een wonder dat ik het me herinner.’

‘Maar het is toch zeker belangrijk?’

‘Waarom?’ zeg ik. ‘Het zegt toch niets? Vorige week zeiden ze dat ook en toen was het de hele dag stralend weer.’ Ik breng het blad met de schone vaat naar de kamer.

Ze zou nu kunnen vragen waarom ik dan naar het weerbericht heb geluisterd, maar ze doet dat niet. We kleden ons aan. Het is tien voor half elf. Als we heel snel zijn, kunnen we de trein

van vijf over half halen, maar ik houd dat voor me en stel me in op die van vijf over elf.

‘Wat mankeert je toch?’ zegt ze op straat. ‘Je hebt de hele ochtend nog geen woord gezegd. Je zit bij het ontbijt zonder dat er iets uit komt alsof je ergens verschrikkelijk over in zit.’

‘Ik heb niets,’ zeg ik.

‘Maar waarom gedraag je je dan zo afschuwelijk? Alles verpest je. Waarom kun je niet gewoon gezellig zijn?’

‘Maar ik ben gezellig,’ verdedig ik me. ‘Ik ben ’s ochtends alleen lui. Dan wil ik een beetje voor me uit zitten kijken.’

Ze negeert dat. ‘Zeg het dan als je iets tegen me hebt,’ zegt ze. ‘Je maakt me zo zenuwachtig. Je moet eens weten hoe verschrikkelijk dat voor een ander is als je je zo gedraagt.’ Ze praat hard en driftig. Het moet goed te horen zijn voor de mensen in de huizen waar we langs lopen op zo’n stille ochtend.

Ik denk na of ik echt niets heb. Ik zou niet weten wat. Toen ik opstond was ik triest. Maar ik ben zo vaak triest als ik opsta. Aan het ontbijt voelde ik me belazerd, maar ik voel me zo vaak belazerd ’s ochtends. Ik heb me afgevraagd of ik toch niet iets aan mijn lever heb omdat ik alweer een paar dagen last heb, maar ik denk dat zo vaak.* Even overweeg ik om dat als verontschuldiging aan te voeren, maar ik houd me in. L. dwingt me veel te gemakkelijk tot verontschuldigen. Ik vlucht daar te vaak in, in de veronderstelling dat ik dan sterker sta, maar de uitwerking is gewoonlijk averechts. Beter volhouden wat je gezegd hebt. Ik ben niet uit mijn humeur, ik ben werkelijk niet uit mijn humeur. Ik ben alleen lui en dat ben ik ’s ochtends altijd. Ik vraag haar of ze haar kortingskaart bij zich heeft.

Vergeten.

‘Dan missen we de trein,’ zeg ik.

‘En je zei dat we de trein van vijf over elf pas hoefden te halen!’

‘Dat is waar.’

* Zie voor Voskuils lever- en galblaasklachten *De bodem van het bestaan*, p. 181 (dinsdag 15 februari 1977) en aldaar de eerste voetnoot.

‘Dus we missen de trein niet!’

‘Nee.’

‘Waarom zeg je dat dan? Om me te pesten?’

We lopen weer terug. ‘Het was een reflex,’ zeg ik, in het nauw gebracht.

Dat gelooft ze niet. ‘Zie je wel dat je uit je humeur bent! Anders zou je zoiets niet zeggen.’

‘Ik dacht even dat de trein elk kwartier gaat,’ verdedig ik me. ‘Ik was het alweer vergeten.’

‘We zijn zelfs te vroeg,’ zegt ze boos. ‘Waarom wou je zo vroeg naar de trein! Wees blij dat ik die kaart heb vergeten. Anders hadden we al die tijd in de kou gestaan. We kunnen nog wel drie keer op en neer!’

‘Geen drie keer.’

‘In ieder geval is het idioot dat je nu al naar de trein wou. Waarom ben je niet gewoon thuis blijven wachten?’

‘Dat doen we toch nooit meer? We hebben toch afgesproken dat we gewoon de deur uitgaan? Dat heb jij zo ingesteld.’

‘Maar nu blijf ik thuis om te wachten!’ We halen de kaart en keren meteen weer terug. Ze wil opnieuw uitleg hebben over mijn humeur, maar omdat er geen nieuwe gezichtspunten worden aangedragen ebt het gesprek weg.

We wachten op het windrige perron. Aan de overkant vertrekt traag de trein naar Parijs. Dertien wagens, langs de hele lengte van het perron.

Overveen. De weg naar de Kennemerduinen. Oude mannen in rooie en oranje truien trappen in groepjes op racefietsen voorbij. Veel auto's in de richting van het strand. Maar in de duinen is het stil, tot vlak bij Parnassia. We vinden met moeite een tafel bij het raam. L. neemt een slaatje, ik erwtensoep. Om de open haard in het midden zit een kring mensen, anderen lopen in grote laarzen heen en weer, honden, het heeft iets van een ski-oord, althans, zo stel ik me dat voor. De ramen zijn beslagen. Daardoorheen zie ik vaag de witte kruinen van de golven en in de verte het havenhoofd van IJmuiden. Het strand is smal,

de zee is ruig, er staat een harde wind recht op de kust. Het is druk. Van de duinen is opnieuw een stuk afgeslagen. Jongetjes klauteren naar boven en laten zich weer naar beneden glijden. Ik vraag me af waarom me dat irriteert. Voor zo'n jongetje moet dat prachtig zijn, maar onze zeewering gaat wel naar de bliksem. Een hagelbui trekt over het strand. De lucht is gitzwart geworden. We klimmen het pad op naar Duin en Kruidberg, in een baaierd van scherp zand. Het begint opnieuw te hagelen, een natte hagel. Met de storm en de regen of hagel in de rug lopen we het pad af. Het bliksemt, meteen gevolgd door een donderslag, en dan nog eens. De bomen kreunen in de wind. Wat je noemt ruig weer. De takken van de struiken zijn zwart, de duinen kleurloos en grijs. L. vindt dat we veel vaker in zulk weer moeten wandelen.

Als we bij het station komen, zijn we flink nat. Achter het loket staat een oude man met een rustig, rood gezicht. Hij maakt kalm zijn optelsommetjes af en zoekt dan heel langzaam en uitvoerig op hoeveel een enkele reis naar Amsterdam kost. Blijkbaar geen alledaagse prijs.

We komen in een sneeuwjacht het station uit.

Als we in de kamer zitten bij de kaarsen, de sekte in de ijskast, trekt de sneeuw horizontaal voorbij. L. vindt opnieuw dat ik de hele dag zo stil ben. Wat ik dan eigenlijk voor aardigs gezegd heb, vandaag.

Ik pijnig mijn hersens. Dan herinner ik me dat we in de wachtkamer van het station in Santpoort zaten. Drie minuten voor de trein ging, kwam een jongen langs. Die moest nog een kaartje hebben. Ik heb toen commentaar gegeven op de bediening terwijl we door het glas heen de jongen aan de andere kant van het spoor voor het loket zagen staan – heel grappig commentaar.

Het overtuigt haar niet. Als dat het enige is, op een hele dag, is dat alleen maar een bewijs dat ik uit mijn humeur ben. En waarom zeg ik dat niet? Ik schrijf het zeker alleen maar weer in mijn dagboek.

Ik zwijg. Ik geef het op. Bewijzen dat je niet uit je humeur

bent. Ik moet de man zien die dat klaarspeelt als L. in haar hoofd heeft gezet dat zij wel beter weet. Ik zet Bach op en daarna Schubert, haal de sekt uit de ijskast en zet de witte wijn erin. De sekt stemt ons vredig, en onder de fondue is het of er nog nooit iemand in dit huis uit zijn humeur is geweest.

maandag 5 januari. Zweers is er al.* Hij zit achter zijn tafel de krant te lezen. Ik wens hem een gelukkig nieuwjaar. Zweers en De Jong, de laagst geplaatsten. De rest hoeft niet gelukkig te zijn. En dan te bedenken dat ik een hekel aan Zweers heb. Zweers, Rentenaar, Beekveldt, die drie mogen van mij meteen doodvallen. Ik schuif mijn bordje door en loop naar boven zonder de lichten aan te doen. Tas in de hoek, jasje uit, bureaulamp aan, hoes van de machine. Ik draai een vel briefpapier met twee doorslagen in en begin een brief aan Brednich, maak een fout in het adres, draai het papier er weer uit en begin opnieuw. Als ik zijn titel en zijn naam getikt heb, met een uitroepteken, komt Koos binnen en meteen daarna Jozien. Jozien wenst me een gelukkig nieuwjaar. Ik zeg dat we haar wijn op Oudejaarsavond gedronken hebben en beschrijf hoe hij gesmaakt heeft. Ze toont zich verrast dat ik er zoveel aandacht aan besteed. Daarop vraag ik hoe de bowl was. Dat verstaat ze niet. 'Bowl!... Bowl!' O ja, heerlijk. Ik som op wat we verder nog gedronken hebben. Een geforceerd gesprek. Zo vroeg in de ochtend kan ik niet vriendelijk zijn zonder een diepe wrok tegen de mensheid en tegen mezelf te krijgen. Als ze weg is, komt Koos. Die heeft het gesprek gehoord en wil nu laten merken dat wij elkaar wel geen gelukkig nieuwjaar wensen maar toch aardig vinden. Van de lap stof die ze woensdag bij zich had, heeft ze een jasje gemaakt, een zwart jasje met rode tekens erop, een soort bridge-accessoire. Het maakt haar ouwelijk en accentueert haar rug, die een beetje krom is. We praten over *Klute*, een waardeloze film die op Nieuwjaarsdag op de tv vertoond is.** Het duurt even, dan

* Vergelijk *En ook weemoedigheid*, p. 415-424.

** Op 1 januari 1981 zond de VARA op Nederland 2 van 22.10 tot 00.05

ben ik eindelijk weer alleen. Ik draai me weer voor de machine en denk na over de eerste zin. Ton komt binnen. We beginnen een gesprek over het werk, dat tot de koffie duurt. Daar zitten wat mensen. Ik groet niet, haal mijn koffie en zet me tussen hen in. Ik heb al te veel gepraat. Als ik mijn koffie op heb, neem ik de mappen die ik met Rob Fassaert moet bespreken en loop naar zijn kamer. We zijn daar verder de hele ochtend mee bezig. Doordat ik te vroeg heb moeten praten, ben ik gespannen. Dat merk ik in mijn keel en in het ongeduld waarmee ik op zijn vragen reageer, een ongeduld dat ik bedwing, waardoor ik nog meer gespannen raak. Als ik tegen één uur in mijn kamer terugkom, hoor ik van Jaap dat Rudi me zoekt. Ik eet mijn brood en loop op weg naar buiten langs Rudi. Hij heeft mijn samenvatting van Vovelle gelezen die ik hem 's ochtends heb aangereikt en we praten daarover. Blok komt binnen. Ik zeg dat ik al mijn mensen mee wil nemen naar de stafvergadering. Geen bezwaar. We praten over de reorganisatie van de verantwoordelijkheden. Hij wil voortaan ook bij onze voortgangsrapportages zijn. Ik zeg dat dat best is, als hij zijn ongeduld maar weet te bedwingen. Hij moet daarom lachen en trommelt met zijn vingers op tafel, de ontspannen reactie van een man die nu alle macht naar zich toe ziet komen. Ik vind het best. Macht zoek ik niet. Ik voel me alleen verantwoordelijk, meer dan me lief is.

De zon schijnt, maar als ik bij de Amstel ben, is de hemel alweer betrokken, een laag, grijsbruin, pluizig wolkendek. Een sneeuwjacht. Ik ben mijn petje vergeten. Van het vroegere Cemsto-gebouw,* midden op de kale vlakte van het Waterlooplein, waait een rooie vlag. Er hangen lange, zwarte slierten, waar-

uur de Amerikaanse thriller *Klute* uit, een film van Alan J. Pakula, met in de hoofdrollen Jane Fonda en Donald Sutherland.

* Aan de Zwanenburgerstraat 37-41 was voorheen de Chemische en Mechanische Stofbestrijdings-Onderneming gevestigd. Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig werd de Zwanenburgerstraat uitgevaagd om plaats te maken voor de Stopera. Begin 1981 bezette een groep jonge activisten het Cemsto-gebouw ('Stop de Slopera').

schijnlijk uitgerolde vuilniszakken, van het dak tot de grond. Ik loop door de Staalstraat naar het Spui. Polak is wegens inventarisatie gesloten, Pied à Terre ook.* Als ik terug ben, is het half drie geweest. Ik hang mijn jas aan de kapstok en daal opnieuw de trap af, nu om thee te drinken. Zonder iets te zeggen rook ik een pijp. Niemand is vandaag bijzonder spraakzaam. In het langslopen wens ik De Jong een gelukkig nieuwjaar. Hij zit met een fruitmesje in zijn hand voor een verkreukelde krant die hij waarschijnlijk even eerder als etensmat heeft gebruikt in zijn loge, achter de telefoon. Het jaarverslag dat ik hem gegeven heb, is bijna op stencil.

‘Kan ik het vast afdraaien, meneer?’

‘Graag zelfs.’

Ik klim weer omhoog en zoek Marianne. Ze zit met Marie bij Eveline. Als ik Marianne de opdracht heb gegeven, blijf ik staan. Eveline begrijpt niet waar die voortgangsrapportages voor nodig zijn: ‘Het is toch genoeg als jij alles weet? Ik vind het vervelend.’

‘Dat zeg je nu,’ zeg ik, ‘maar straks, op weg naar huis, val ik dood neer, dan moeten jullie donderdag naar de begrafenis, of ik word in stilte begraven, vrijdag nog even napraten, en maandag zul je merken dat niemand een sodemieter van de anderen afweet.’

Marie vindt dat we dat toch niet weten. Iedereen rommelt maar wat aan. Er is geen lijn, geen beleid. Ze zou het allemaal veel strakker willen. Ik ga op het bureau van Koos zitten en leg uit dat er wel lijn in zit en wat die lijn dan wel is. Cultuurverandering en cultuurspreiding, dat zijn de noemers waaronder we werken. Marianne vindt dat onzin. Je kan toch net zo goed iets doen wat je leuk vindt? Ik schilder de toekomst in schrille kleuren. Wat we leuk vinden is er niet meer bij. We zullen op onze huid gezeten worden en moeten bewijzen dat we weten wat

* Athenaeum Boekhandel en Nieuwscentrum, Spui 14-16, door Voskuil meestal aangeduid als Polak, naar uitgeverij Polak & Van Gennep, die de boekhandel in 1966 begon. Reisboekhandel *Pied à Terre*, Singel 393.

we doen, en allemaal hetzelfde doen. Enzovoort. Als ik op mijn horloge kijk zie ik dat het vijf voor half zes is. Ik ben twee uur bijna onafgebroken aan het woord geweest. De brief aan Brednich zit nog in de machine: 'Sehr geehrter Herr Professor Brednich!' Ik loop naar huis en haat mezelf, als altijd wanneer ik me heb laten meeslepen door mijn welbespraaktheid. Ik koop de krant en voel me triest. Wat een leven. Geen sodemieter begrijpen ze ervan. Ik kan het ene stuk na het andere schrijven, het ene beleidsplan op het andere stapelen, en dan krijg je nog te horen dat ze niet weten wat we doen en merk je aan hun antwoorden dat ze er niets, maar dan ook geen donder, van begrepen hebben. En dan te bedenken dat de hele winkel van mij nog deze avond in vlammen mag opgaan. Ik zou het alleen jammer vinden van mijn pijp.

Als ik uit de Lijnbaanssteeg de brug op klim, zie ik in het donker, bij de kaaswinkel op de hoek van de Blauwburgwal, de hoer staan die een bijzonder agressieve manier van benaderen heeft. Om haar te ontwijken sla ik rechtsaf, naar de overkant van de wal. Ze roept en fluit me achterna, waarschijnlijk in verleiding gebracht door mijn nieuwe jas en de oude aktentas, die me tot een betrekkelijk weerloos persoon stempelen. L. zit in de kamer met een borrel.* Zodra ik op de divan zit, zegt ze dat ze niet wil dat ik nog eens aan anderen vertel dat Amnesty een paar jaar geleden dierproeven heeft gedaan. Ik heb dat zaterdag tegen Bert gezegd. Ik heb dat de vorige keer ook al tegen Bert gezegd. Ze accepteert niet dat dat nog eens gebeurt. Zij werkt bij Amnesty! Alleen wat van haar komt, telt! De kletsverhalen die ik van Ton heb, hoor ik voor me te houden! En als ik dat niet doe, dan zal ze gedwongen zijn bij Amnesty weg te gaan! Want zij is verantwoordelijk! Het is haar kleine gebied dat ze voor zichzelf heeft afgebakend! En daar heb ik me niet mee te bemoeien!

Ik ben verrast. Ik probeer ertussen te komen en uit te leggen wat de bedoeling van die opmerking was. We hadden het over de houding van mensen tegenover dieren. Zelfs van aardi-

* Vergelijk *En ook weemoedigheid*, p. 425.

ge mensen. Ton is lid van Amnesty en heeft toen geprotesteerd. De proeven zijn beëindigd. Het gaat niet tegen het tegenwoordige Amnesty. Ze wil naar mijn woorden niet luisteren. Ze maken haar razend. Ze verwijt me dat ik ook gezegd heb dat er misschien mensen tussen zijn die niet aardig zijn. Ze begrijpt niet waarom ik dat zeggen moet. Doe ik dat soms om haar te pesten of voor Piet Snot te zetten. Ze accepteert dat niet. Als het nog eens gebeurt dan gaat ze uit Amnesty! Want zo kan het niet. Ze verbiedt me om nog iets over Amnesty te vertellen.

Ik zeg dat dat censuur is, dat het de Sovjet-Unie wel lijkt, dat ik er niets van begrijp.

Maar zij begrijpt het best. Dat ik de dingen van mijzelf altijd wil ondermijnen, dat moet ik weten! Maar van haar kleine gebiedje blijf ik af! En anders ga ik er maar uit!

Dat laatste komt hard aan. Ik zwijg. Ze gaat nog een poos door, onder het eten, tot ze naar de keuken gaat om af te wassen. Daarna wordt er niet meer over gesproken. Ze vraagt of ik Ton nog gevraagd heb naar het Jack London-Verbond.* Ik breng over wat hij daarover verteld heeft. Ik ben plat, zoals ik me voelde na die opmerking van Frida, een jaar of tien geleden,** en korter geleden na de vergadering van mijn afdeling waarin me werd verweten dat ik, ik weet niet meer wat probeerde door te drukken.*** In bed ben ik klaarwakker en heel helder, maar een

* Het Nederlandse Jack London-Verbond bestrijdt het misbruik van dieren als publieksattractie, maar ook de jacht ('vraagt in naam van alles wat schoon en goed is, in naam van alles wat recht is en waar, in naam ook van alles wat natuur is, voorstellingen met dieren te boycotten').

** Waarschijnlijk bedoelt Voskuil de ruzie die hij begin 1967 met Frida Vogels had. Zie *Martelaarschap*, p. 69 (zaterdag 10 februari 1968), waar hij schrijft: 'Toen ze mijn woorden weergaf, herkende ik ze niet. – 'Maar je hebt ze wél gezegd!' – Daarmee houdt voor mij alles op. Van een vriend accepteer je alles en als hij zijn woorden niet herkent, wil je weten hoe het dan precies zit. Als je dat niet opbrengt, is het geen vriend meer. Ze kan barsten.'

*** Zie *De bodem van het bestaan*, p. 364-367 (zondag 20 januari 1980),

helderheid zonder gedachten. Ik probeer na te denken over het verwijt dat ik haar heb willen pesten. Alles is mogelijk natuurlijk, maar ik zie geen kans er een zinnige gedachte bij op te brengen. Het enige wat ik me herinner is de opmerking dat ik verdwijnen kan. Het zal wel het trauma van het oudste kind zijn.* Het gevoel verworpen te worden. De behoefte iemand te hebben die volstrekt aan je kant staat, wat je ook doet. Wat vader doet, is altijd goed. Ik lig wakker, gevoelloos, alsof ik alleen nog maar vlees ben, geen botten, geen hart, geen polsslag, een heel trage, zwakke polsslag als je met alle geweld wilt.

dinsdag 6 januari. L. is afgemeten als we opstaan. Ik ben terneer-
geslagen, een gevoel dat zo smal is dat het gemakkelijk omslaat
in pathetiek. Ik geef haar een zoen, steek mijn hand op, en loop
naar het Bureau. Ze kan barsten. De stoep is bedekt met een
plakkerig laagje natte sneeuw. Op de straat liggen plassen. Ik
vind mijn brief terug en tik hem af. Daarna werk ik de binnen-
gekomen post weg, praat opnieuw met Rob, nu over zijn idee
dat ik op het weerwoord van Hermans over de midwinterhoorn
moet reageren,** praat twee of drie keer met Ate, en loop langs

waar Voskuil schrijft '(...) wat me verbijstert is de afstand die er tussen
hen en mij blijkt te bestaan. (...) Ik heb nog maar één reactie: wegwezen,
het raam uit, over de daken de hemel in en nooit meer terugkomen.'

* Zie voor J.J. Voskuils denkbelden over zijn positie als oudste van drie
zoons *Bijna een man*, p. 116 (maandag 7 juni 1948), en *De Knat* in *Bij na-
der inzien*, p. 288-291, alsmede de door Nop Maas in 2022 bibliofiel uit-
gegeven uitgebreide kladtekst van *De Knat*.

** Zie Voskuils artikel 'Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of: op
de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in. Een onderzoek naar
de oorspronkelijke gevoelswaarden van het midwinterhoornblazen en
enkele paasgebruiken' in *Völskundig Bulletin* 7.1 (1981) p. 1-50. Zie ook
De bodem van het bestaan, p. 514 (zondag 26 oktober 1980) en aldaar de
voetnoot. Zie voor de replek van Hubert Hermans, hoogleraar persoon-
lijkeïdeïleer te Nijmegen, diens 'De onlosmakelijke verbondenheid van
het tijdelijke en het eeuwige; en: ontmaskering van de schijnlogica via de

de Amstel. Uit het water roept een meerkoet. Hij roeit langzaam met zijn grote poten, in zijn eentje, langs de voorplecht van een schip. 'Ik ben als die eenzame meerkoet,' denk ik, maar ik ben toch ook wel triest. Voor het Cemsto-gebouw staan twee verhuishwagens. De ramen zijn eruit. Er worden matrassen naar buiten gegooid. Twee politieagenten kijken met de handen op de rug toe. Op het dak van het vroegere Distributiegebouw*

klank van de midwinterhoorn' in *Volkskundig Bulletin* 7.1 (1981) p. 51-60. Voskuil schrijft in zijn artikel over Hermans' *Folklore als ingang tot algemeen menselijke ervaringen. Gescheidenheid en eenheid tussen persoon en omgeving*: 'Ik wil niet langer verhelen dat ik wat ik hiervoor heb weergegeven geweldige onzin vind en dat het mij de grootste moeite heeft gekost om het zo nauwgezet mogelijk en vooral neutraal samen te vatten. Daarbij zou ik het kunnen laten, als deze manier van denken geen steun vond in de geschriften van het soort volkskundigen dat Hermans als leidslieden heeft gekozen. In die geschriften is alles mogelijk. Elke kritiek op gebrek aan logica wordt afgewezen met een beroep op de intuïtie. Intuïtieve afkeer wordt verworpen omdat ze besmet zou zijn door de logica. Het is dezelfde manier van gevoelsmatig denken die men ook aantreft bij astrologen, kabbalisten, aanhangers van Jung en in het algemeen bij die religieuze denkers die de ziel en de kosmos als hun persoonlijk jachtterrein beschouwen en zich daarin aan geen enkele regel gebonden wensen te zien.' In de conclusie van zijn artikel geeft Voskuil Hermans de genadestoot: 'Het zou me niet verbazen als bleek dat hij (...) het slachtoffer is geworden van drijfzand in zijn eigen vak. Het lijkt me heel nuttig voor sommige mensen om bij wijze van therapie hun ervaringen te analyseren. Als het benoemen en kwantificeren van gevoelens daarbij een hulpmiddel is, dan valt daar niets tegen te zeggen. Zolang mensen die zich voor zo'n analyse lenen geloven in de man die haar uitvoert, zal ze zeker een gunstige uitwerking hebben. Het wordt alleen kwalijk als die man er zelf in gaat geloven en dat geloof zonder enige argwaan tegen iedere logica in voor wetenschap verkoopt.' Vergelijk *En ook weemoedigheid*, p. 314-316 en 325-326.

* Het pand Zwanenburgerstraat 2, ook wel Amstel 1 geheten, huisvestte vanaf 1939 tot in de jaren vijftig het Gemeentelijk Distributiekantoor. Tijdens de oliecrisis van 1973/1974 werden hier benzinebonnen gedistribueerd.

zijn slopers bezig. Ze staan scherp afgetekend, onwezenlijk groot, tegen de grauwe lucht. De trap naar de brug is afgesloten met planken.

Ik ga bij Pied à Terre naar binnen. De GR 4 is uitverkocht.* Terug achter mijn bureau begin ik met het wegwerken van de laatste resten die nog van mijn ziekte** zijn blijven liggen. Ik praat met Ate en nog eens met Ate. Ik zit bij de thee en praat met Ton. Dan loop ik naar huis. L. is er al. Ze vraagt wat ik heb: 'Waarom gedraag je je zo idioot?' Ik zeg dat ik triest ben. Daar begrijpt ze niets van. Ze vindt dat ik me idioot heb gedragen. Zij heeft alleen maar rustig willen zeggen dat ze het niet zo prettig vindt als ik zulke verhalen over Amnesty vertel, maar als ik daar zo'n zaak van maak, dan ga ik mijn gang maar. Ik wind me op. Ik zeg dat zij me zelfs niet de gelegenheid heeft willen geven uit te leggen wat ik bedoelde, maar dat het daar niet om gaat, dat het in de eerste plaats gaat om die opmerking dat ik op kan donderen. Ze ontkent dat ze dat gezegd heeft. Misschien heeft ze gezegd dat zij dan wel weg zou gaan, maar dat moet ik toch niet serieus nemen. Ik houd vol dat ze dát niet heeft gezegd, en al had ze dat gezegd, dan zou het nog hetzelfde zijn, en ik neem het wél serieus. Het is de ergste opmerking die ze kan maken, een onnoemelijk wrede opmerking. Dat begrijpt ze niet. Als ik er zo op reageer, dan trekt ze die opmerking wel in. Zo is het niet bedoeld geweest. Ze was alleen onthutst dat ik zo kwaad werd.

Die totaal andere lezing van het gebeurde maakt me machteloos en daarna radeloos. Ze maakt zich opnieuw kwaad. Ik krijg plotseling een niet te beheersen huilbui, zoals ik die twee of drie keer in mijn leven gehad heb. Ik loop naar de slaapkamer en hoor mezelf gieren en brullen, wat ik tegelijk een beetje bela-

* Bij reisboekhandel *Pied à Terre* zocht Voskuil de lange-afstandwandeleroutekaart GR 4 (Le sentier de grande randonnée 4) van de Atlantische kust (Royan) naar de Provence (Grasse).

** Zie voor Voskuils leverproblemen p. 13 (zondag 4 januari 1981). In *En ook weemoedigheid*, p. 351-352 en p. 355, schrijft hij over een keelwandontsteking van Maarten Koning.

chelijk vind, zonder dat ik er een eind aan kan maken, in het begin ook niet wil maken. L. loopt me achterna en begint nu ook te huilen, roepend dat ze het zo niet bedoeld heeft, waarna ik weer een beetje bedaar en haar zonder veel overtuiging troost. We gaan terug naar de kamer. Het eten is koud geworden. Ze maakt zich opnieuw boos, maar veel kracht zit er niet meer achter. Na de koffie wordt er niet meer over gepraat. Ik ben triest. Als niemand begrijpt waarom je zo reageert, begrijp je het zelf niet meer.

woensdag 7 januari. Ik loop de trap op. Als ik halverwege ben, komt Rudi uit zijn kamer. Ik blijf staan en kijk over de leuning.*

‘Ik wou je graag even spreken,’ zegt hij. Met zijn baardje, dat hem iets van Trotski geeft, en zijn zachte, wellevende manieren, heeft hij altijd iets aandoenlijks. De meest linkse man van het Instituut.

Ik beloof dat ik langs zal komen. Dat is een half uur later.

‘Neem een stoel,’ zegt hij.

Ik ga op zijn stoel zitten, bij het raam, en wacht af. Bij Rudi heb je altijd het gevoel dat alles belangrijk is, maar met een ironische ondertoon.

‘Ik ben met dat boek van Kapteijn** bezig,’ zegt hij. – Kapteijn is een socioloog uit de school van Goudsblom. Hij is met nog een paar mensen uit die school net abonnee geworden,*** voor ons een belangrijke groep. Dat is de reden dat we de bespreking van zijn boek nog in dit nummer willen hebben. – ‘En het is een slecht boek.’ Hij gniffelt in zijn baardje, nauwelijks merkbaar, misschien verbeeld ik het me alleen maar.

Ik grijns.

‘Wat nu?’ zegt hij.

* Vergelijk *En ook weemoedigheid*, p. 431-433.

** Zie Künzels bespreking van Paul Kapteijns proefschrift *Taboe. Ontwikkelingen in macht en moraal speciaal in Nederland* in *Volkskundig Bulletin* 7.1 (1981) p. 69-71.

*** Abonnee van het *Volkskundig Bulletin*.

Ik reageer niet. 'Waarom is het slecht?' vraag ik dan.

Hij legt het uit. Een socioloog zonder gevoel voor historische relativiteit, een fervente aanhanger van Elias, maar zonder diens eruditie, geen bronnenkennis, voornamelijk projectie van de ideeën uit zijn eigen kring op het verleden. Ik herken daar mezelf in. 'Het begint natuurlijk allemaal in de Middeleeuwen,' zegt hij. 'Dan is het een chaos, het recht van de sterkste, die te paard gezeten de anderen onderdrukt. En dan wordt het langzaam beschaafder.'

'Te paard!' zeg ik.

We lachen. De mannen die wel beter weten.

'Maar wat nu?' herhaalt hij.

Ik geef geen antwoord. Ik denk nog even na.

'Heeft hij ons dit boek eigenlijk ter recensie gestuurd?' vraagt hij.

Dat heeft hij niet.

'Dus we hoeven het niet te bespreken.'

We hoeven het niet, maar dat lijkt me niet de juiste vraagstelling. De vraag is of onze lezers verwachten dat we het bespreken.

Hij knikt. Ik meen enige opluchting waar te nemen, maar hij is een diplomaat, je weet het bij hem nooit zeker.

'Ik zou het liefst zien dat je het boek wel besprak en zegt wat je bezwaren zijn,' zeg ik. 'We moeten ons niet door die jongen laten intimideren.' Prachtige taal. Ik weet nu bijna zeker dat hij daarvan geniet. 'Dat hoeft niet meteen een lange wraakactie te worden. Kort kan ook, maar met je bezwaren.'

Hij knikt bedachtzaam. Er is een klimaat van wederzijds begrijpen.

'Nog iets anders,' zeg ik. 'We zitten midden in de reorganisatie. De personeelscommissie praat erover om ook anderen naar de stafvergaderingen af te vaardigen. Ik ben daartegen. Ik vind dat de afdelingshoofden hun personeel moeten vertegenwoordigen, maar dat ze dan ook door hun personeel afgezet moeten kunnen worden, niet een man van de Akademie én een man van het personeel.'